

İlahə İlham qızı Musayeva, Bağirova Aynurə Siyabxan qızı<sup>16</sup>**PEŞƏ ETİKASI VƏ MİLLİLİK: ANA DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ İNNOVATİV YANAŞMALAR**

Pedaqoji innovasiyalar, instrumental kompetensiyalarla yanaşı “öyrədən” modeli kimi müəllimin pedaqoji bacarıqları yalnız tədrislə məhdudlaşmır. Yaradıcı təfəkkür, yüksək savad, düzgün analitik qabiliyyət, şərəf və məsuliyyət, səbr, gözəl əxlaq və mənəviyyət əsl müəllimin gələcəyin idarəçisi kimi malik olduğu şəxsi keyfiyyətlərdir. Konstruktiv və didaktik qabiliyyətin etik kateqoriyalar çərçivəsində təqdim edilməsi mükəmməl təhsilin əsasını təşkil edir. Eyni zamanda akademik bacarıqları iradə və emosional qabiliyyətlə düzgün tənzimləməklə məqsədə maksimum dərəcədə nail olmaq mümkündür. Təlim nəticələrinin kifayət qədər səmərəli olması və təlim prosesi zamanı müəllimlə şagird arasında yaranan dilemma vəziyyətlərinin yaranmasının qarşısını almaq və ya bu vəziyyətdən çıxmaq üçün müəllim peşə etikasını dərinlən mənimsəməlidir. Dilin xalqın müstəqilliyinin məhək daşı olduğunu nəzərə alsaq, onu sözün əsl mənasında nümunə olacaq insanların öyrətməsinin vacibliyi mövzunu aktuallaşdırən səbəblərdəndir. Eyni zamanda qloballaşma nəticəsində yerli dillərin qlobal dillər qarşısında zəiflədiyi bir dövrdə dilin və milli mənəvi dəyərlərin qorunması məsələsi çox aktualdır. Ana dili dərslərinin müasir dövrün tələblərinə uyğun innovativ tədris metodları ilə keçilməsi dilin tədrisi ilə yanaşı xalqın dəyər komponentlərinin aşılmasına daha çox töhfə verə bilər.

Virtual mühitdə ana dilinin öyrədilməsi üçün uyğun tətbiq və alətlərdən istifadə, eyni zamanda rəqəmsal alətlərin ənənəvi tədris üsulları ilə balanslaşdırılmış şəkildə tətbiqi tədrisin effektiv olmasına şərait yaradır. Fəal dərslər mühitində rəqəmsal platformalar vasitəsilə milli mədəniyyətə aid sənət əsəri, folklor mətnləri, tarixi sənədlər və s. audio və video materiallarla dilin fonetika, leksika və qrammatikasının öyrədilməsi daha interaktiv və effektivdir.

İnnovativ texnologiyalardan istifadə edərək də, milli dəyərləri qorumaq mümkündür. STEAM texnologiyaları vasitəsilə ana dilinin müxtəlif elm sahələrinə interasiyasını təmin etməklə, şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünü və dil sevgisini inkişaf etdirmək olar. X.Kərimova ana dili dərslərində müasir təlim metodlarından istifadəni və dərslərdə folklor nümunələrinə geniş yer verilməsinin önəmini vurğulayır. Müəllif yazır: ““Ot kökü üstündə bitər” prinsipindən yan keçməmək, milli-mənəvi dəyərləri yetişməkdə olan nəsə ötürmək, ana dilinin lüğət fondunu və dil qaydalarını mükəmməl öyrətmək üçün müasir dərslərdə milli folklorla geniş yer ayrılması günün əsas tələbidir. Aşıq şeirində söyləyici onu birbaşa dinləyici auditoriyası qarşısında ifa edir. Bu situasiya özü mətnlərin məzmununa, fikrin ifadə formasına ciddi təsir edir, mətnlərdə ədəb-ərkan qaydaları, mental dəyərlər nəzərdə saxlanılır” (11, s. 5). Dildəki dəyişikliyin idarə olunması, şagirdlərin ana dilini sevrək öyrənməsi, milli dəyərlərin düzgün və balanslı tədrisi, eyni zamanda milli ruhun qorunması və formalaşmasında müəllim məsuliyyət daşıyır. Sadalanan keyfiyyətlərə əməl etmək isə müəllimdən yüksək səviyyəli peşə etikasi tələb edir.

“Mütəxəssislər arasında əxlaq institutu kimi müəyyənləşdirilən peşə etikasi peşə fəaliyyəti sahəsində fərqli sosial qrupların münasibətlərinin mənəvi xarakterini təmin edən davranış qaydaları toplusudur” (3, s. 6). Kognitiv qabiliyyətlərlə yanaşı baza modulu kimi müəllimin peşə etikasi təlim prosesində mühüm vasitə olmaqla mənəvi dəyərlər və peşəkar davranış istiqamətində inkişafı təmin edən əsas vasitədir. Sürətlə dəyişən və qloballaşan dünyada planetar miqyasda baş verən sosial dəyişikliklər təhsil sahəsindən də yan keçməyib. Müəllimlərin innovativ fəaliyyətə hazırlanmasını intensivləşdirmək, pedaqoji nəzəriyyə və təcrübənin inkişafı üçün qlobal təhsil əvəzsiz məkandır. Lakin, informasiya və texnologiyalar dövründə qlobal təhsil məkanında rəqabətə tab gətirmək lazımdır. Məsuliyyətli vətəndaş kimi şagird və tələbələrə mədəni, siyasi, iqtisadi və digər səviyyələrdə ölkənin maraqlarına yönəlik bilik, bacarıq və inanc sistemi aşılamaq müəllimin üzərinə düşən çətin və məsuliyyətli vəzifələrdəndir. Çalışmaq lazımdır ki, meqacəmiyyətin bir üzvü kimi tələbələrin təhsil təcrübəsi, dünyagörüşü, davranış modelləri, fərqli ölkələrin dəyər komponentləri, sosial-mədəni özünəməxsusluğu haqqında məlumatlılığı nə qədər artsa da vətənin milli-mənəvi dəyərlərini hər zaman üstün tutsun, təlqin etsin. Daha lakonik ifadə etsək, qloballaşmanın dağıdıcı deyil, yaradıcı xarakterindən yararlanın.

Professor M.İlyasov müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətini şərtləndirən amillər sırasında xüsusi olaraq qeyd edir: “Ümumi mədəniyyətə, kulturoloji sərəfətə malik olmaq; yaradıcı pedaqoji təfəkkürə yiyələnmək; yeni pedaqoji texnologiyalara yiyələnmək və onlardan istifadə bacarıqlarına malik olmaq” (4, s. 61). “Peşəkar etika, əxlaqi seçim vəziyyətlərində peşəkarın davranışı üçün əxlaqi tənzimləmələr sistemidir və etik kodlar kimi təcəssüm olunur” (3, s. 5). İctimaiyyət qarşısında məsuliyyəti dərk etmək, dərslər prosesində obyektiv mühit yaratmaq, peşə davranışlarında etik prinsipləri qorumaq kimi məsələlər müəllimin iş prinsipinin üstün cəhətləridir.

Elmi və təhsil intizamı olaraq peşə etikasi müəyyən bir sahədə peşəkarların etika haqqında təsəvvürləri, bacarıqları, müəyyən bir peşə üzrə ümumiləşdirilmiş təcrübənin formalaşmasına töhfə verən biliklər və davranış stereotipləri əsasında inkişaf etmişdir. “Peşə etikasi əxlaqi prinsipləri, işin xüsusiyyətlərindən, konkret vəziyyətlərdən və əxlaq normalarının müəyyən bir sahəsində işçilər arasındakı münasibətlərin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bir mütəxəssisin davranış qaydalarını sistemləşdirir (məsələn, həkimin peşə etikasi, hüquqşünas, jurnalist, psixoloq, müəllim)” (6, s. 200).

<sup>16</sup> Sumqayıt Dövlət Universitetinin baş müəllimləri

Orcid: 0000-0002-3411-1126, İlahə Musayeva@sdu.edu.az;

Orcid: 0000-0002-7975-4475, Aynurə Bağirova@sdu.edu.az

İnkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində etik kodların təhlili və tətbiqi əsasında bu əxlaq institutunun formalaşma xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən peşə etikasının statusu müəyyən edilmişdir. Təhsilverənlərin etik normaları haqqında beynəlxalq səviyyədə təsdiq olunmuş bir neçə qanun vardır: UNESCO (1997) “Ali təhsildə müəllimlərin statusu ilə bağlı tövsiyə”; Peşəkar Etika Bəyannaməsi” Avropa Ali Təhsil Mərkəzi (UNESCO-ECHE), 2004; “Avropa Regionunda Ali Təhsil üçün Etik Dəyərlər və Prinsiplər üzrə Buxarest Bəyannaməsi”, 2014 və s.

2014-cü il dekabrın 18-də Avropa Şurasının Təhsil Siyasəti və Təcrübəsi üzrə Rəhbər Komitəsinin (CDPPE) qeyri-rəsmi iclasında Təhsildə Etika, Şəffaflıq və Dürüstlük üzrə Pan-Avropa Platforması (ETINED) üçün Etik Prinsiplər sənədinin tam mətni təsdiq olunmuşdur. Platformanın ilk nəşrində 14 etik prinsip təqdim olunmuşdur: “Dürüstlük; ədəb; doğruluq; şəffaflıq; digər iştirakçılara hörmət; güvən; məsuliyyət; ədalət; bərabərlik, ümumi və sosial ədalət, təhsil sistemində və təhsil müəssisələrinə etik şəkildə rəhbərlik və idarəetmə; keyfiyyətli təhsil; şəxsiyyət və sistem inkişafı; institusional muxtariyyət/institusional müstəqillik; beynəlxalq əməkdaşlıq” (7, s. 15).

Yüksək ixtisaslı müəllimlərin peşə kompetensiyaları, öyrətmə prosesində qabiliyyətin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı şəxsi keyfiyyətlər toplusu kimi etik prinsiplərə də əməl etməsi təhsilin keyfiyyətini artıran amillərdir. Məşhur rus nevroloqu və psixolinqvisti Natalya Çerniqovskaya müəllim peşəsini yüksək qiymətləndirərək planetin gələcəyinin ondan asılılığını vurğulayır. “Müəllimin ən vacib keyfiyyəti kimi fənnə maraq oyatmaq və maraq dairəsinə şagirdləri də yoluxdurmaq, məlumatın qeyri-standart təqdimatı, dialoqa çağırış, müzakirə və şərhlər, suallara birgə cavab axtarışı-bütün bunlar dərsi yaddaqlan və canlı edir” (10, s. 6). Müəllifə görə müasir təhsil əzbərləməyə deyil, dərk etməyə əsaslanır və müəllim üçün ən vacib səriştələr bunlardır: “Uşaqlarda tez uyğunlaşma qabiliyyətini inkişaf etdirmək; onlara aldıkları məlumatların səhihliyini yoxlamağı öyrətmək; hər hansı bir dəyişiklikdən panikaya düşməməyi öyrətmək; uşağın necə xoşbəxt böyüyəcəyini düşünmək” (10, s. 8).

Berdyayeva yazır: “Etikanın əsas məsələsi fərqləndirmə və qiymətləndirmə nəticəsində yaxşılıq və ya pislilik, əxlaqi düşüncənin meyarını müəyyən etməkdir” (2, s. 120). Pedaqoji məsuliyyət müəllimdən tədris prosesində hər məsələdə konstruktiv mövqe nümayiş etdirərək ədalətli, bərabər, obyektiv yanaşma tələb edir. Bu yöndə uğurlu nəticəyə nail olmaq üçün müəllimlik ixtisaslarında oxuyan tələbələrin təhsil prosesində peşələrini sevdirmək üçün motivasiyaedici məzmunlu fənnə ehtiyac duyulur. “Tədrisin və müəllimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə peşəsinin ilkin mərhələlərində (tələbəlik dövründə) peşəni nə dərəcədə sevdirdiyini, peşə haqqında düşüncələrini öyrənmək, məsələlərini sevdirmək gələcək həyatlarında daha həvəslə, motivasiya ilə çalışmağa səbəb ola bilər” (8, s. 37).

V.Bulayeva müasir müəllim üçün vacib xüsusiyyətləri bu formada sadalayır: “Sürprizlərə cavab verməyə hazır olmaq, risk tələb edən müstəqil qərarlar qəbul etmək, onlar üçün məsuliyyət daşımaq istəyi, özünün və başqalarının fikirlərini qiymətləndirməkdə tənqidi olmaq” (1, s. 6). Pedaqoji vəzifə cəmiyyətin müəllimə, onun peşə fəaliyyətinin prosesinə və nəticələrinə qoyduğu tələblər və əxlaqi göstərişlər sistemidir. Pedaqoji ədalət isə müəllimin bütün tələbələrə qərəzsiz, obyektiv münasibəti ilə bağlıdır. Pedaqoji ədalətin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, müəllimin qiymətləndirməsi və şagirdin ona reaksiyası müxtəlif mənəvi yetkinlik səviyyələrinə görə ziddiyyət təşkil edə bilər. Bu, səbəbdən konstruktiv yanaşma mütləqdir.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Kollegiyasının 2014-cü il 6 noyabr tarixli, 1/2 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş müəllimlərin etik davranış qaydalarına uyğun tələblər bunlardır: “Qanunun aliliyi, vicdanlılıq, peşəkarlıq və fərdi məsuliyyət, loyallıq, mədəni davranış, qərəzsizlik, ictimai etimad, konfidensiallıq” (9). Dil mədəniyyətin maddi, mədəni və əxlaqi tərkib hissələrini özündə əks etdirən, cəmiyyətin inkişafında birbaşa əməyi olan vasitədir. Boduen de Kurtene dilin bu xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq yazır: “Geniş mənada dil insan-cəmiyyət münasibətində üzə çıxan ictimai, psixoloji, yaxud psixos-ictimai hadisədirsə, dar mənada dil öz daxili qanunları ilə inkişaf edən vasitə və fəaliyyətdir” (5, s. 77). Unikal mədəni irsin qoruyucusu kimi ana dilini gözəl bilmək və danışmaq bu irsin gələcəyə ötürülməsini təmin etməkdir. Konseptual əsasları nəzəri və metodoloji yollar vasitəsilə şagirdə mənimsətmək yüksək keyfiyyətli bacarıq tələb edir. “Şagirdlər ətraf aləmi ana dili vasitəsilə öyrənir və dərk edirlər, mədəni kimlik olaraq inkişaf edirlər. Bu səbəbdən də ana dilində təhsil alan şagirdlərə dilin qeyri-kafi öyrədilməsi gündəlik və akademik həyatda uğursuzluğa səbəb ola bilər” (8, s. 38).

Tələbələri özünəməxsus, fikir, bilik və bacarıq sahibi kimi formalaşdırmaq təhsil sistemindən onu qeyri-müəyyən gələcək həyata hazırlamaq tələb edir. Müəllim gələcək üçün məqsəd qoymağa əsaslanaraq, konkret təhsil vəzifələrini davamlı sosial dəyişikliklərə uyğunlaşdırmalı və bu istiqamətdə mayak rolunu oynamalıdır.

**Nəticə.** Koqnitiv, kommunikativ və linqvistik bacarıqlardan istifadə edərək milli dəyərlərin gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin etmək müəllimin vəzifə borcudur. Öyrətmə strategiyasında şagirdlərin milli kimliklərini inkişaf etdirmək dil biliklərini öyrətmək qədər vacib amildir. Etik çərçivədə tədris edilən dil cəmiyyətin və mədəniyyətin doğru istiqamətdə formalaşmasına yol açır, müəllimlərin etik davranışları, onların şagirdlərə milli kimlik və mədəniyyətin doğru formada aşılmasına şərait yaradır. Ana dili dərsləri yalnız dilin tədrisi deyil, baza və fərdlərarası kompetensiyaların inkişafı, eyni zamanda milli dəyərlərin, mədəni irsin və tarixin qorunmasına xidmət etməlidir. Etik və milli komponentləri qorumaq məqsədilə ənənəvi və müasir tədris metodları vasitəsilə fənnüstü və fənlərarası integrasiya motivasiyaedici və dəstəkləyici mühitin yaranmasını təmin edir. Tədris prosesində innovativ texnologiyaların, multimodal materialların, milli və global dəyərləri aşılaman proqramların tətbiqi şagirdlərin savadlı, mükəmməl şəxsiyyət kimi formalaşmasını təmin edir.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Булаева С.В., Исаева О.Н. Система мирового образования: современные тенденции развития: монография; Ряз. гос. ун-т им. С.А. Есенина. Рязань: 2012, 128 с.

2. Бердяев Н.А. Смысл творчества. «АСТ» «Астрель». Москва: 2007, 164 с.
3. Илькова А.П. Профессиональная этика в психолого-педагогической деятельности. ABŞ Тирасполь: 2020, 206 s.
4. İlyasov M. İ. Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri. Monoqrafiya. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 208 s.
5. Куртене де Б. Избранные труды по общему языкознанию / Бде Куртене. –М: Изд-во АН СССР, т. I. –1963. –385 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность : перевод с английского / А. Маслоу. – [3-е изд.]. – Санкт-Петербург: 2009, с 245.
7. ETINED Платформа Совета Европы по этике, прозрачности и честности в образовании. Council of Europe Publishing/Éditions du Conseil de l'Europe. hrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcgclcfndmkaj/https://rm.coe.int/tom-3-/168074cc75
8. Yazıcı N. Öğretmenlik Mesleği, Motivasyon Kaynakları ve Temel Tutumlar: Kuramsal Bir Bakış. Kastamonu Eğitim Dergisi, 2009 Yazıcı, Kastamonu Education Journal, 17(1), 33-46.
9. <https://e-qanun.az/framework/35338>
10. <https://pedsovet.org/article/tatana-cernigovskaa-ot-ucitelej-zavisit-kakoj-budet-nasa-planeta>
11. [https://www.researchgate.net/publication/371905228\\_orta\\_maktabda\\_ana\\_dilinin\\_tedrisi\\_zamani\\_asiq\\_adebiyyatından\\_istifadə](https://www.researchgate.net/publication/371905228_orta_maktabda_ana_dilinin_tedrisi_zamani_asiq_adebiyyatından_istifadə)

**Açar sözlər:** təhsil, ana dili, peşə etikas, innovasiya, şəxsi keyfiyyətlər, millilik

**Ключевые слова:** образовательный процесс, родной язык, профессиональная этика, инновации, личные качества, национальность.

**Key words:** educational process, native language, professional ethics, innovation, personal qualities, nationality

### Профессиональная этика и национальность: Инновационные подходы на уроках родного языка Резюме

Педагогическое мастерство учителя, являясь важнейшей стороной образовательного процесса, не ограничивается преподаванием. Творческое мышление, высокая грамотность, правильные аналитические способности, высокая убежденность, честь и ответственность, терпение, нравственность и духовность – личностные качества, которыми обладает настоящий педагог как управленец будущего. Проявление конструктивных и дидактических способностей в рамках этических категорий является основой отличного образования. При этом достичь цели в максимальной степени можно, правильно согласовав академические навыки с силой воли и эмоциональными способностями. Учитывая, что язык является пробным камнем независимости народа, важность обучения ему людьми, которые будут примером в прямом смысле этого слова, является одной из причин, делающих эту тему актуальной. В то же время вопрос защиты языка и национальных нравственных ценностей весьма актуален в условиях, когда местные языки слабеют перед глобальными языками в связи с глобализацией. Учитывая эту точку зрения, в статье объясняется взаимосвязь профессиональной этики учителя с концепциями полюбить язык и привить национальные чувства на занятиях родным языком. При этом анализируется эффективность процесса обучения родному языку с использованием инновационных технологий.

### Professional ethics and nationality: Innovative approaches in native language lessons Summary

As the most important face of the educational process, the teacher's pedagogical skills are not limited to teaching. Creative thinking, high literacy, correct analytical ability, high conviction, honor and responsibility, patience, good morals and spirituality are the personal qualities that a real teacher has as a manager of the future. The presentation of constructive and didactic abilities within the framework of ethical categories is the basis of excellent education. At the same time, it is possible to achieve the goal to the maximum extent by properly adjusting academic skills with will and emotional abilities. Considering that the language is the touchstone of the people's independence, the importance of teaching it by people who will be examples in the truest sense of the word is one of the reasons that make the topic relevant. At the same time, the issue of protecting language and national moral values is very relevant in a time when local languages are weakening in front of global languages due to globalization. Considering this point of view, the article also explains the relationship between the teacher's professional ethics and the concepts of making people love the language and instilling national feelings in mother tongue classes. At the same time, the effectiveness of the mother tongue teaching process using innovative technologies is analyzed.

**RƏYÇİ:** dos. E.Vəliyeva